

Belső fejlemény vagy orosz hatás? A kazimi hanti *šit* névmás újabb funkciójáról

Sipos Mária

1. Bevezetés

A hanti nonverbális mondatok általában is kevésbé kutatottak voltak,¹ és az osztyakológiai munkákban a rövid tárgyalás a nonverbális mondatokban előforduló névmási elemek használatára rendszerint nem tér ki (pl. Honti 1984: 97–99, Kaksin 2010: 142–143). E névmások között van közelre mutató (*tām*: melléknévi, *tāmi*: főnévi) és neutrális (*šit*) mutató névmás is. Emellett ismeretes, hogy az orosz is alkalmaz névmási elemet nonverbális állítmányú mondatokban (Partee 2010: 30). Az alábbiakban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a hanti nonverbális állítmányú mondatokban napjainkban sűrűn megfigyelhető *šit* 'az' névmás használata összefüggésben van-e az orosz nonverbális állítmányú mondatokban előforduló *eto* 'ez' névmás használatával, más szóval mai előfordulása és gyakorisága orosz hatásnak tulajdonítható-e.² Ehhez összevetem, hogy milyen mondat-típusokban, és milyen szerepben fordul elő a pronominális elem a két nyelvben, és a hasonlóságok, illetve különbségek alapján, továbbá a gyakoriság változásának megfigyelésével, valamint nyelven kívüli tényezők figyelembe vételével következtetek a kontaktushatás valószínűségére.

A kontaktusnyelvészeti szakirodalomban ismeretes, hogy amikor olyan reláció, amelynek korábban semmiféle fizikai jelölője nem volt, a nyelvi kontaktusok hatására jelölőt kap, a jelölő forrása lehet a domináns nyelv, és a többségi nyelv hatására mintamásolás útján is létrejöhet (Sakel 2007). Emellett egy korábban írásbeliség nélküli kisebbségi nyelv és egy hosszú írásbeliséggel rendelkező domináns nyelv kontaktusjelenségeinek vizsgálatakor feltétlenül figyelemmel

É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila – Pintér Lilla (szerk.) 2019. *Nyelvelmélet és kontaktológia 4*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest – Piliscsaba. 103–126.

¹ *Az uráli nyelvek névszói szerkezetei* című 125206 számú NKFIH projektum célja egyebek között a nonverbális állítmányú mondatok leírása. A jelen írás ennek a prokatumnak keretében készült.

² Köszönettel tartozom a szakmai segítségért, ötletekért, pontosításért a projektmegbeszéléseken részt vevő kutatóknak, különösen Egedi Barbarának, Ekaterina Georgievának, Hegedűs Veronikának, É. Kiss Katalinnak és Mus Nikolettnek, valamint Agyagási Klárának és Tatjana Jefremovának, továbbá az írás két anonim lektorának.

kell lenni a következőkre is. Amint Bakker és Hekking (2012) az otomi (otomange nyelvek, Mexikó) és a spanyol nyelv kontaktushatásairól írva a bevezetésben kifejtik, közvetlen szóbeli kommunikáció során az információk egy részének nem kell explicitnek lenniük, mert a kommunikációs szituáció szereplői számára egyértelműek és ismertek. Az ilyen, jelölő nélküli információk közé tartozik például a szószerkezetek és mondatok szintjén a konstituensek közötti viszony, amelyet írásban kötőszókkal szokás jelezni. A szóbeliségre jellemző kifejezőmód azonban a formális érintkezésben, különösen pedig az írott nyelvben kétértelműséget vagy homályosságot eredményezhet. Ezért tehát formális stílusban és írásban az egyértelműség érdekében a szabályok és elvárások általában megkövetelik az explicit kifejezőmódot, illetve a nyelvtani viszonyok jelölését. Azokban a nyelvekben, amelyek hosszú írásbeliségre tekintenek vissza, az írott nyelvnek ez a tulajdonsága a beszélt nyelvre is visszahat. Más szóval azokban a beszélt nyelv is sokkal több grammatikai viszony jelölését mutathatja fel, mint az írásbeliséggel nem rendelkező nyelvek általában véve (Bakker – Hekking 2012: 42).

A fent említett hanti és orosz elem viszonyának tisztázására tett kísérletben a tárgyalás menete a következő lesz: a kazimi hanti nyelvjárás, továbbá a vizsgálandó nyelvi anyag bemutatása (2) után a dolgozatban használt fogalmak kerülnek sorra (3). A (4) azt tekinti át, hogy a pronominális eredetű elemeknek milyen szerepei ismeretesek a nonverbális állítmányú mondatokban. Ezután az orosz nyelvben megfigyelhető pronominális elem rövid bemutatása következik (5). A (6) tekinti át a hanti pronominális elemeket a vizsgált szerepben a szakirodalom, majd pedig a tankönyvek szövege alapján. Végül az összefoglalás zárja a dolgozatot (7).

2. A hanti nyelv kazimi nyelvjárása, a nyelvi anyag és a vizsgálat sajátosságai

A hanti az uráli nyelvcsalád ugor ágához tartozó nyelv. Nyugat-Szibériában (Oroszország) beszélik, az Ob és mellékfolyói mentén. Történetileg három nagy nyelvjárás csoportra szokás osztani: keleti, déli és északi csoportokra, de ezek közül a déli a 20. század első felében már eltűnt. A 2010-es népszámlálás szerint a magát hantinak valló 30.943 főnek kb. egyharmada beszéli is a nyelvet (PEREPIS 2010). A nyelv maga veszélyeztetett, a generációk közti nyelvtadás nem biztosított, a középgeneráció kétnyelvű, a fiatalok orosz nyelvűek.

2.1. A kazimi nyelvjárás

A kazimi az északi csoport egyik dialektusa, amelyet az Ob keleti mellékfolyója, a Kazim, annak mellékfolyói mentén és torkolata környékén beszélnek. A kazimi változat a többi nyelvjáráshoz képest az írásbeliség tekintetében mindig jó helyzetben volt: rádióadás, ha nem is nagy óraszámában, de van, kiadványok az 1930-as évek óta folyamatosan jelennek meg. Ez a kezdeti időszakban propagandairódmalmat, gyermekirodmalmat, különböző tantárgyhoz kapcsolódó tankönyveket

jelentett. Később az oroszról fordított propagandairódlalom gyérül, de számos iskoláskönyv készült. Az 1990-es évek után pedig kiadványbőségen tankönyveket és folklórgyűjtésekből készült kiadványokat kell érteni (Schmidt 2006: 23–28). A Ленин пaнт хуват [Lenin pant xuwat 'A Lenini Úton'] című újság 1957-től folyamatosan megjelenik kéthetente³. Mindez elsősorban a szűk értelmiség aktivitásának köszönhető, és nem a nyelv általános presztízsével vagy a nyelvhasználat széles körével van összefüggésben.

2.2. A vizsgált nyelvi anyag

A vizsgált nyelvi anyag 1934 és 2008 között kiadott kazimi hanti nyelvjárású tankönyvek szövegéből állt össze. Nyolc évtized általában véve nem számítana elég hosszú időnek nyelvi változások vizsgálatához. A hantik számára azonban a Szovjetunió megalakulása utáni évtizedekben az őslakos népeket érintő központi kultúrpolitika sok új kihívást fogalmazott meg a nyelvtervezésben.

1924 őszén kiadták a jelszót: „Le az írástudatlansággal!”, 1930 körül számos kultúrközpontot, úgynevezett „vörös sátor” iskolát alapítottak, mindez felvetette az irodalmi nyelvek megalkotásának szükségességét. A nyelvet korábban ismeretlen feladatok ellátására kellett alkalmazni. Ilyen volt a tankönyvírás is, amely folyamatos az 1930-as évektől, amikor is az első hanti pedagógus generáció munkába állt (Schmidt 2006: 15–18).

Nem csupán azért esett azonban a választás erre a műfajra, mert iskoláskönyvek az írásbeliség kezdetétől léteznek. A hanti nyelvű, oroszról fordított propagandairódlalom csak rövid életű volt. A hanti nyelvű újság nemcsak nem fed le annyi évtizedet, mint a tankönyvírás, de az eseményleíró, tudósító jelleg miatt abban kevesebb nonverbális állítmányú mondatra is lehet számítani. A folklórműfajok nem jönnek szóba, mert azokra nem jellemzőek a leíró részek, és nyelvi változás vizsgálatára korlátozottan alkalmasak.

A választott műfaj előnye abban áll, hogy a szövegek azonos zsánert képviselnek, hasonló stílusban íródtak, és vélhetőleg hasonló preskriptív, konzervatív szándék állt mögöttük. További előnyük, hogy a didaktikus célokból kifolyólag nonverbális állítmányú mondatok nagy számban találhatóak bennük. A hátrányok között pedig számolnunk kell azzal, hogy didaktikus szövegek lévén feltehetőleg idealizált nyelvet képviselnek, amelyek mindig késésben vannak a beszélt nyelvi tendenciákhoz képest. A tapasztalatok alapján számolni lehet továbbá a tankönyvírás egyes egyéniségeinek, pontosabban nyelvi ízlésük hatásával, azaz bizonyos nagy tekintélyű szerzők vagy kiadók meggyőződése bizonyos szintaktikai vagy stiláris kérdésekről vélhetőleg befolyásolta a megjelenő tankönyvek szövegének végső formáját.

Ilyen nagy egyéniség volt például Julija Nyikolajevna Russzkaja (1917–1986) tankönyvszerző és oktatószervező. Amint Schmidt nekrológiájából (1991)

³ Kezdetben hanti és manyisi nyelvű cikkek is olvashatók voltak, de 1991-ben elnevezése Хaнты ясап-ра [Xanti jasang 'Hanti Nyelv'] változott, és ezzel párhuzamosan létrejött egy kizárólag manyisi nyelvű újság is.

tudható, Russzkaja orosz anyanyelvüként került a hanti írásbeliséget megszervezők körébe. Először Leningrádban, majd Hanti-Manszijszkban tevékenykedett, orosz anyanyelvű létere jól megtanult hantiul, és igen elkötelezettnek is bizonyult a nyelv és kultúra iránt. Több tankönyv megírása fűződik nevéhez. Russzkaja a II. világháború után 35 évig dolgozott a Proszvescsenyije kiadónál, és ahogy Schmidt fogalmaz: „[...] legtöbb erejét az iskoláskönyvek és oktatási metodikájuk kidolgozásába fektette. 1946 óta szinte minden osztják nyelvű kiadvány az ő kezén ment keresztül, sőt ő szervezte szerzői kollektíváikat is” (Schmidt 1991: 203).

Noha elméletileg homogenitás várható attól, hogy a kutatás tankönyvekre épül, a gyakorlatban még ez is heterogén anyaghoz vezetett. A kezdeti időkben, az 1930-as években tartalmilag igen vegyes volt az iskoláskönyvek anyaga, mert az őslakos népekkel (vagyis a kisiskolás korúakkal) nagyon sok mindent meg kellett ismertetni: az iskolát mint intézményt, az írásbeliséget, a szűkebb és a tágabb földrajzi-biológiai környezetet (sivatagi és tengeri állatok), a kommunista ideológiát, a Szovjetunió fővárosát, háborús múltját stb. A kezdeti évtizedek után a tankönyvek meglehetősen egy kaptafára készültek: a bevezető szakaszban a képi világ az őslakos kultúrát idézte, de hamar háttérbe szorította ezt az iskola, az internátus, az írásbeliség és az oroszos tárgyi kultúra. A legfontosabb azonban az, hogy mire a Szovjetunió–Moszkva–Lenin–háború tematika végére értek, a kisiskolás észrevétlenül elsajátította az orosz ábécét is. A 2000-es években, a televízió és az internet korában az alapvető természettudományos ismeretek közvetítésére már nincs szükség, valamint az ismert ideológiai változások sok kötelező téma eltűnéséhez is elvezettek. Így annak ellenére, hogy visszaszorul az iskolákban az anyanyelvi órák száma, a tankönyvírás határozottan fejlődik. A hanti nyelven tanított tantárgyak köre már régen az anyanyelvre korlátozódott, a kultúrát, irodalmat orosz közvetítőnyelvű oktatási anyagból tanítják, természettudományos tankönyvek pedig csak a kezdeti időkben születtek. Ma már azonban absztrakt nyelvtani fogalmak (szinonímia, homonímia, szókölcsönzés, nyelvrokonság stb.) megismertetése sem ritka. Mivel napjainkban az oktatás kezdettől fogva orosz nyelven történik (amely rendszerint nem ismeretlen a kisiskolás számára), orosz hangokat és betűket már nem cél tanítani. Így viszont sokkal nagyobb teret kaphatnak a hanti nyelv specifikumai. E tartalmi változásoknak pedig, amint alább a példák illusztrálni fogják, a könyvek nyelve szempontjából is van jelentősége: olyan mondattípusok jelentek meg, amelyek a korábbi tankönyvek stílusától igencsak távol állnak.

2.3. A vizsgálat sajátosságai

A vizsgálat sajátos voltát, amelyre mind a módszerek megválasztásában, mind pedig a következtetések levonásakor tekintettel kell lenni, az alábbiakban lehet összefoglalni. (i) Egyrészt alapjában véve nem írásbeliségben létező nyelv egyes jelenségeit nyolc évtized tankönyvi szövegeiben próbálom követni. A nyelv kicsiny voltából, kisebbségi helyzetéből, a területi szétszórtságból, továbbá a napjainkban is zajló nyelv váltásból kifolyólag nem beszélhetünk megkötések nélkül egységes nyelvvaltozatról vagy normáról még a nyelvjárásra vonatkoztatva

sem. (ii) Ilyen kondíciók mellett a kevés számú tankönyvíró, újságíró, szépíró, nyelvész, folklorista stb. saját nyelvjárása, idiolektusa, normáról vallott nézetei és egyéni nyelvi ízlése alkalmanként jobban érvényesülhet. (iii) Egy nyelv írott változatának létrejötte után számos változás várható, hiszen az írott nyelv a beszélt nyelvre is visszahat, azonban a szóbeliség jellemzőire, vagyis hogy a szóbanforgó változási folyamat hol tart, legfeljebb következtetni lehet. (iv) A nyelv új szerepeiből következően létrejönnek új mondatfajták. Ez azonban azt jelenti, hogy az újonnan kialakult nyelvi megformálásokat voltaképpen nincs mivel összevetni.

3. A dolgozatban használt fogalmak

3.1. A nem igei állítmányú mondatok fajtái

A nem igei állítmányú mondatok fajtáinak megállapítására többen is kísérletet tettek (áttekinti például Mikkelsen 2011)⁴. Higgins négy fajtát különített el: predikatív, specifikációs, azonosító, ekvatív mondatfajtákat (Higgins 1979: 204–293). A predikatív (PRED) mondatban az első főnévi szerkezet referenciális, a második pedig nem-referenciális, az utóbbi az alany egy tulajdonságát adja meg (1):

- (1) *Sylvia is an architect.*
 S. COP INDF.ART építész
 'Sylvia építész.'

A specifikációs (SPEC) mondatokban éppen fordítva: az első névszói szerkezet nem-referenciális, a második viszont referenciális. Az első főnévi szerkezetet a második részletezi, pontosan meghatározza. A mondatípust hasonlították már kitöltendő űrlaphoz is (Mikkelsen 2004: 1): az első főnévi szerkezet megad egy tágabb kategóriát, a második pedig pontosítja az ahhoz tartozó elemet (2):

- (2) *The director of Anatomy of a Murder is Otto Preminger.*
 DEF.ART rendező -nAk anatómia -nAk INDF.ART
 gyilkosság COP O. P.
 'Az Egy gyilkosság anatómiájának a rendezője Otto Preminger.'

Az azonosító (identifikáló) mondat jellemzően arra használatos, hogy valaminek vagy valakinek a nevét megtanítsa (Higgins 1979: 237). Az alany névmás vagy névmási szerkezet, a predikátum pedig ennek a tényleges tartalmát adja meg (3):

- (3) *That (woman) is Sylvia.*
 az nő COP S.
 'Ő / az a nő Sylvia.'

⁴ A felsorolt példák is Mikkelsen 2011-ből származnak.

Az ekvatívként (EQU) említett, korábban azonosságot kifejező mondatnak címkezett típus két főnévi kifejezés azonosságát fejezi ki. Mindkét főnévi kifejezés referenciális tehát, és azonos dologra, személyre stb. utalnak (4):

- (4) *Cicero is Tully.*
 Cicero COP Tullius.
 'Cicero (az) Tullius.'

Higgins munkája nagy hatással volt a szintaktikai kutatásokra, ám többen indítványoztak valamilyen összevonást az általa javasolt fajták között (áttekinti Mikkelsen 2011), aminek eredményeképpen két-, illetve többnyire három tagú felosztások jöttek létre. Jelen dolgozatban azt a három típust (PRED, SPEC, EQU) elkülönítő osztályozást veszem alapul, amelyet Mikkelsen javasolt (Mikkelsen 2005: 118–130). Higgins és Mikkelsen rendszere között a különbség abban áll, hogy az azonosító mondat típus kategóriáját Mikkelsen megszüntette: azokat a mondatokat, amelyekben az alany névmás (*That is Sylvia*), a SPEC típusba sorolta, míg ha az alany mutató névmási szerkezet (*That woman is Sylvia*), akkor pedig az EQU csoportba. A választás elsősorban azért erre esett, hogy a hanti mondatok tárgyalása összevethető legyen Partee orosz nonverbális mondatairól írt munkájával (Partee 2010), amely Mikkelsen felosztását követi, másrészt a hanti nonverbális állítmányú mondatok megformálásában nem látszott olyan különbség, amely másik felosztás választását indokolná.

3.2. A PRED mondatok két altípusa

A hanti mondatoknak, pontosabban a pronominális elemek előfordulásának tárgyalása a fentiekén túl szükségessé teszi a generikus és a definíciós mondatok fogalmának tisztázását is.

A generikus mondatok fajtát leíró altípusáról (kind-referring)⁵ Pelletier 2010 alapján elmondható, hogy a dolgok, tárgyak, élőlények, fogalmak bizonyos köréről tesznek általánosan igaz kijelentéseket. Nem céljuk kimerítően leírni, elhatárolni rokon tárgytól vagy jelenségtől. Nem specifikusan vonatkoznak egy vagy több individuumra, hanem prototipikus állításként értelmezhetők. E mondatok alanyára, amely generikusan értelmezhető főnévi csoportból áll, szintén igaz, hogy nem azért válik topikká, mert már előfordult a társalgás során, hanem mert közös ismeretekhez tartozik. Így másodlagos fontosságú, hogy szintaktikailag határozott-e, és a megformálás nyelvenként különböző is (Carlson 1982, Lee 1994, Pelletier 2010, Leslie 2016). Pelletier megkülönbözteti négy altípusát: (a) az állítás a csoport tipikus elemére igaz (5); (b) az állítás a csoport bizonyos elemeire nézve igaz (6); (c) az alanyként szereplő főnévi szerkezet a csoportból formailag egy tagot kiemel (7), (d) a főnévi szerkezet a csoport átlagát fejezi ki (8):

⁵ A generikus mondatok másik típusában a mondatban megjelenő egész esemény tekinthető általánosan igaznak (Pelletier 2010: 2), például a *Frank drinks wine with dinner* mondatban egy bizonyos Frankról állítjuk, hogy étkezésekhez jellemzően bort fogyaszt.

- (5) *Scandinavians are blond*
 skandináv.PL COP szőke
 'A skandinávok szőkék.'
- (6) *Italians are good skiers*
 olasz.PL COP jó síelő.PL
 'Az olaszok jó síelők.'
- (7) *The German consumer bought 11,000
 DEF.ART német fogyasztó vesz.PST 11.000
 BMWs last year
 BMW.PL múlt év*
 'A német fogyasztó(k) 11 000 BMW-t vásárolt(ak) a tavalyi évben.'
- (8) *The American family contains 2.1 children*
 DEF.ART amerikai család tartalmaz.SG3 2,1 gyerek.PL
 'Az amerikai családban (átlagosan) 2,1 gyermek van.'

A definíciós mondatoknak a fő mondat típusoktól való elkülönítésére Declerck tett javaslatot (1988), aki szerint az alanyként szereplő főnévi szerkezet a definíciós mondatokban nem referenciális (a második főnévi szerkezetről pedig nem nyilatkozott). A definíciós mondatokat tehát különálló típusnak tartotta, és jellemző felépítését a következőképpen adta meg: a mondat egyrészt a definiálandó tárgy nevéből áll, amelyet követ a kopula, majd pedig a prototipikus példány legszembetűnőbb tulajdonságainak felsorolása⁶ (9):

- (9) *A pyramid is what Egyptians built*
 INDF.ART piramis COP mi egyiptomi.PL épít.PST
to bury their pharaohs in.
 INF temet PL3 fáraó.PL -bAn
 'Piramis az, amit az egyiptomiak építettek, hogy fáraóikat beletemessék.'

Ezt kritizálta több ízben Keizer (Keizer 1990, 1991), aki szerint azonban a definíciók nem önálló típust alkotnak a kopulás mondatok között, hanem a predikációs mondatokhoz tartoznak. Ami megkülönbözteti őket a predikációs mondatoktól, az az, hogy az alany generikus főnévi szerkezet. Így abban az értelemben referenciális, hogy a tárgyak, élőlények, dolgok egy bizonyos, háttértudásként ismert körére, osztályára, fajtájára stb. vonatkozik. A mondat többi része pedig, például nagyobb fogalmi kategóriába történő besorolással vagy lényeges tulajdonság(ok) megadásával ezt elhatárolja más tárgyaktól, élőlényektől, dolgoktól.

⁶ Nem Mikkelsen három, hanem Higgins négy tagú felosztásához képest (Higgins 1979).

4. A pronominális eredetű elem a nonverbális állítmányú mondatokban

A vizsgált hanti névmási elem feltehetőleg részt vesz egy sok nyelvből ismert grammatikalizációs folyamatban, amely során mutató névmásból kopula jön létre. Kopula, azaz az alanyt és a nem igei állítmányt összekapcsoló olyan nyelvi elem, amely szemantikailag nem tesz hozzá a mondathoz (Pustet 2003: 2–5), nem csak igéből jöhet létre. Topikismétlő névmásból is válhat grammatikalizációs folyamatok eredményeként kopula (Heine–Kuteva 2004: 319). Ez történt például a kínai nyelvben: az archaikus kínaiban mutató névmási szerepet betöltő szóból a modern mandarin kínaiban kopula lett (van Gelderen 2015). A héber nyelvből is van ilyen folyamatra példa (Eid 1983). Ennek során megfigyelhető, hogy míg névmási funkciót tölt be, rendszerint az alannyal van egyeztetve nemben, számban és személyben, kopula szerepben azonban már nem kongruál személyben (Eid 1983, idézi Pasch 2012: 8). Az orosz *èto* kopulaszerű funkcióval rendelkező pronominális elem, amelyet azért nem tekint minden szerző ténylegesen kopulának, mivel nincs olyan tulajdonsága, amely megkülönböztetné a prezentációs szerkezetekben és kiemelő szerkezetekben előforduló *èto*-tól (Markman 2008).

A nonverbális állítmányú mondatokban megjelenő névmási elemeknek más funkciója is lehet. Nem kopulaszerepet tulajdonít Kádár (2011) a magyar mondatokban megjelenő, szintén topikismétlő vagy -kiemelő névmási elemnek (*az*). Szerinte egyrészt a megértési–feldolgozási folyamat megkönnyítésére alkalmas a névmás használata, egyértelművé téve, hogy egyetlen személyről van szó, nem pedig felsorolást tartalmaz a mondat (10):

(10) magyar (Kádár 2011: 104)
Babitsné az Török Sophie.

Másrészt az alanyi szerepű topikok esetében a névmás használata a relatívumként való értelmezést segítheti (Kádár 2012: 308–309), például (11) (12):

(11) magyar (Kádár 2012: 308)
A macska haza tudott jönni a város másik végéből is.

(12) *A macska, az haza tudott jönni a város másik végéből is (de/bezzeg...).*

Az orosz EQU mondatokban egyes szerzők szintén tagoló funkciót tulajdonítanak az *èto* névmási elemnek, amely a predikatív mondat típusban nem fordul elő (Roy 2013: 138), és sem az alannyal, sem a predikátummal nem egyezik (Kagan 2015: 43).

5. Nonverbális állítmányú mondatok az oroszban

A Benveniste-re visszavezethető, sokszor idézett megfigyelés szerint (pl. Kádár 2011: 101) azokban a nyelvekben, amelyekben nem kötelező a BE-kopula, sokszor egy névmás jelöli azt, hogy a mondat azonosító, és a pronominális kopula

általában egyezik az alannyal. Ezekben a nyelvekben általában kötelező az azonosító, míg választható a PRED mondatokban.

A szakirodalomban általános vélekedés, hogy az *èto* névmási elem EQU mondatokban szerepel, PRED mondatokban nem fordulhat elő (Partee 2010) (13):

(13) orosz (Geist 2007, idézi Partee 2010: 28)

Ciceron — èto Tullij.
Cicero-NOM PRT Tully-NOM
'Cicero (az) Tullius.'

A legtipikusabb PRED mondatokban nincs *èto* névmási elem (14):

(14) orosz (Babajtseva 2012: 11)

Gramotnoe pis'mo – priznak kul'turnogo čeloveka.
hibátlan írás jel művelt.M.GEN ember.M.GEN
'A kifogástalan helyesírás a művelt ember ismérve.'

Ugyanakkor orosz nyelvű tankönyvek szövegében bőségesen található olyan, definíciónak tekinthető mondat, amely a PRED mondatok csoportjába tartozik (15) (16) (17):

(15) orosz (Pěryškin 2014: 71)

Plavlenie – èto perehod veščestva iz
olvadás ez átmenet anyagN.GEN -ből
tvěrdogo sostojanija v židkoe.
szilárdN.GEN állapotN.GEN -be folyékony.N.ACC
'Az olvadás (az) átmenet a szilárd halmazállapotból a folyékonyba.'

(16) orosz (Babajtseva 2012: 27)

glavnye členy predloženiya – èto podležaščee i skazuemoe.
fő.PL tag.M.PL mondat.N.GEN ez alany és állítmány
'A mondat fő részei (az/ok/) az alany és az állítmány.'

(17) orosz (Babajtseva 2012: 20)

služebny-e slov-a – èto predlog-i, sojuz-y i častic-y
segéd-PL szó-PL ez elöljárósó-PL kötőszó-PL és módosítószó-PL
'A segédszók (az/ok/) az elöljárósók, a kötőszók és a partikulák.'

A mondattípusok felől közelítve tehát elmondható, hogy noha az oroszban az *èto* névmási elem az EQU mondatokban jellemző, azonban a PRED és SPEC mondatokban nem. A definíciókban – a tankönyvi műfajból adódó didaktikus módon – az alanyként szereplő fogalmat definiálja kategorikusan vagy ad kimerítő felsorolást a predikátum, és ez a tartalom a következőképpen interpretálható: 'A mondat fő részei (nem másak mint / a következők:) alany és az állítmány', illetve 'A

segédszók (nem másak mint / a következők:) az előjárósók, a kötőszók és a partikulák'. Így ezekben a mondatokban azonosításhoz hasonló művelet is van, illetve – különösen a (17) példában – az egyformán többes számú főnévi kifejezéseket segít szétválasztani a hallgatónak topikra és predikátumra.

Mindez nyilván összefügg azzal, amit Grenoble (1998) fogalmaz meg az *èto* szerepéről az információs tagolásban. Kutatásai szerint az *èto* a balra kihelyezést alkalmazó mondatokban a már aktivált topik újbóli bevezetésére szolgál. Ezáltal külön mondattípust teremt mind szintaktikai, mind pedig pragmatikai szempontból. Ezekben az *èto*-nak azonosító funkciója van, és a mondatnak az a része, amelyre mutat, új információt ad meg, amely valamilyen módon jellemzi a balra kihelyezett mondatrészt. Az *èto* elhagyásával nem agrammatikus mondat keletkezik, de ha az *èto* része a mondatnak, akkor prototipikus azonosító funkciójával szerepel. Azaz a mögötte elhelyezkedő kifejezés taxonimikus azonosítássá válik (Grenoble 1998: 205) (18).

(18) orosz (Grenoble 1998: 205)

Slova byli drugie, konečno, potomu-čto Ščukar'
 szó.PL van.PST.PL más.PL persze mert Ščukar'
èto krestjanin.
 ez paraszt
 'A szavak persze másak voltak, mert Scsukar – (az) paraszt.'

6. Nonverbális állítmányú mondatok a kazimi hantiban

A hanti agglutináló, SOV szórendű nyelv, amely a névszó-, a névmás- és az ige-
 ragozásban három számot különböztet meg (SG, DU, PL). Nem használ névelőt;
 azt, hogy valami már ismert elem a társalgásban, a kommunikációs helyzettől füg-
 gően leggyakrabban a SG vagy PL 2. személyű birtokos személyjel mutatja. Hatá-
 rozottá teheti a névszót a mutató és a birtokos névmás is (Honti 1984: 89–90).

A mutató névmások (1. táblázat) közelre (PROX), vagy távolra (DIST)
 mutatók, illetve a semlegesként említettek (NEUTR) szövegbeni utalásra haszná-
 latosak.

	PROX	DIST	NEUTR	
	<i>tām*</i>	<i>tōm</i>	<i>ši</i>	
SG	<i>tāmi</i>	<i>tōmi</i>	<i>šit</i>	
DU	<i>tāmeŋən</i>	<i>tōmeŋən</i>	<i>šitŋən</i>	
PL	<i>tāmet</i>	<i>tōmet</i>	<i>šitət</i>	(Rédei 1968: 22)

1. táblázat. A kazimi mutató névmások.

*A táblázatnak ebben a sorában szereplő névmások
 jelzői szerepben fordulnak elő.

Amint a táblázat mutatja, a fenti névmások számban egyeztethetők volnának. Ezzel szemben a *šit* esetében anaforikus szerepben a számbeli egyeztetés gyakran elmarad (19) (20):

(19) Solovar 2001: 14

mũŋ jasŋ-ew in wet dialekt-a ort-a-a
 1PL nyelv-1PL most öt dialektus-LAT oszt-PRS-PASS.3SG
šit šuriškari, kasəm, as, sɔrɣana pa wăχ.
 az Suriskári Kazim, Ob Szurgut és Vah.
 'Nyelvünk 5 dialektusra oszlik, ezek a suriskári, kazimi, az obi, a szurguti és a vahi.'

(20) Solovar 2001: 15

[(szókölcsönzésről:) ... ennek segítségével új szavak jönnek létre.]
šit χănti jasŋ-ət
 az hanti szó-PL
 'Azok/ezek hanti szavak.'

Az alább vizsgálandó mondatokban a fenti névmások közül a *tăm* 'ez a...', *tămi* 'ez', *šit* 'az' alakok fordulnak elő.

6.1. Az északi hanti non-verbális mondatok a szakirodalomban

A névszói állítmányú mondatok tárgyalása összefoglalóan történik az osztjalogiai művek nagyobb részében, és elsősorban az igei kopula elhagyhatóságára koncentrálnak (Honti 1984: 97–99, Nemysova 1988: 157–159, Kaksin 2010: 142–143).⁷ Ezekkel szemben Solovar a kazimi nyelvjárás egyszerű mondatairól szóló monográfiájában (2009) a névszói állítmányokat – nem Higgins vagy Mikkelsen rendszere alapján – részletesen tárgyalja. A predikátumok névszói részét például szemantikai alapon hét csoportra osztja: (i) jelenlét, létezés, (ii) hiány, (iii) szám, mennyiség, (iv) hely, (v) osztályozó, (vi) viszony, (vii) minőség. Külön tárgyalja az azonosítást (Solovar 2009: 195); ez a kategória feleltethető meg leginkább az EQU mondatoknak, és sem a tárgyaló szövegben, sem az ott szereplő példákban nem fordul elő névmási elem (21):

(21) Solovar 2009: 195

tăm ewi ma χil-neŋ-em.
 ez lány én unoka-nő-1SG
 'Ez a lány a lányunokám.'

⁷ Nemysova (1988) röviden tárgyalja a nonverbális állítmányú mondatokat, példái között is van *šit* névmási elemet tartalmazó mondat is, de ennek funkciójáról vagy előfordulásáról nem szól.

Egy másik típusként tartja számon azokat a mondatokat, amelyek tárgyat, élőlényt, fogalmat stb. nagyobb csoportba sorolnak be (*Model' vklučeniya vida v rod'*⁸ Solovar 2009: 195–196). Ez a PRED mondatokhoz tartozó mondatfajta, alanyairól kifejti, hogy a determináló elem (birtokos személyjel vagy mutató névmás) nélkül szereplő pusztá főnév nem konkrét entitást jelöl, hanem az egész csoportot, amelybe tartozik (22):

(22) Solovar 2009: 195

χάλεω – τόχλαη woj.
 sirály szárnyas állat
 'A sirály madár.'

Ez a mondattípus szerinte ritka a természetes beszédben, de gyerekeknek adott válaszokban (pl. *Mi az a dinnye?*) érvényes mintának tartja. Példái között *šit* névmást tartalmazó mondat is van (23):

(23) Solovar 2009: 196

Arböš – šit müw oxtijən enəm-ti wəŋ
 dinnye az föld -On nő-PTCP.PRS nagy
wońš-əm-öt.
 gyűjt-PTCP.PST-dolog
 'A dinnye (az) földön növő nagy bogyó [lit.: gyűjtött dolog].'

A következő mondattípusban (*Model' klassifikacii ili vpisyvanija predmeta v klass'*⁹ Solovar 2009: 196–197) az alany referenciájában különbözik az előzőtől: nem a közös előismeretekben szereplő fajta vagy osztály egy elemét képviseli, hanem a társalgásba már bevezetett entitást. A példák alapján ez a csoport a PRED mondatoknak felel meg (24):

(24) Solovar 2009: 195

kat'aj-en ħawrem-ət wənatə-ti ne.
 Kátya-2SG gyerek-PL tanít-PTCP.PRS nő
 'Kátya tanár.'

A *šit* névmási elem előfordulásáról, amelyet kopulaszerű elemnek vagy összekötő komponensnek¹⁰ nevez, úgy nyilatkozik, hogy rendszerint előfordul olyan mondatokban, amelyekben „valamit valaminek neveznek”¹¹, példái között pedig elszórtan jelenik meg.

⁸ Magyarul kb.: Csoportot osztályba soroló mondattípus.

⁹ Magyarul kb.: Klasszifikáló vagy osztályba soroló mondattípus.

¹⁰ *Syjazočnyj komponent*, vö. kopula: *svjazka*.

¹¹ *Čto jest' čto*.

6.2. Névmási elem a kazimi hanti tankönyvek szövegében

A vizsgált pronominalis elem a tankönyvekben kizárólag jelen idejű mondatokban szerepelt. A kötelező kopula szerepét jelen időben sem tölti be, mivel – amint alább részletesen következik – nincs olyan mondatfajta vagy akár mondattípus, amelyben mindig jelen lenne.

A *šit* névmás morfológiai viselkedéséről elmondható, hogy általában nem kongruál. A vizsgált, nonverbális állítmányú mondatokban nem egyezik számban sem az alannyal, sem pedig az állítmánnyal (25):

(25) Obatina – Prokina 1995: 16

šinoŋim-ət – šit ar šir-a šat-ši top
szinonima-PL az sok mód-LAT hangzik-PTCP.PRS csak
i šir ət aššə-ti jasŋ-ət.
egy féle dolog jelent-PTCP.PRS szó-PL
'A szinonimák (az/ok/) többféleképpen hangzó, de egyféle dolgot jelentő szavak.'

A *šit* névmásról anaforikus szerepében is elmondható, hogy csak nagy ritkán kongruál – az alább bemutatandó példa nem is a korpuszból származik – (26), általában azonban nem egyezik (27):

(26) Xanty Jasaŋ 2018/19: 6

(kontextus: [Anna Konstantinovna] Ősszel, bogyókat, gombákat, fenyőmagokat gyűjt.)
šit-ət itoχ pəraj-ən moj-əŋ joχ-a tinij-ə.
az-PL későbbi idő-LOC vendég-ADJ emberek-LAT elad-PRS.3SG
'Azokat később a látogatóknak eladja.'

(27) Solovar 2001: 15

[(szókölcsonzésről:) ... ennek segítségével új szavak jönnek létre.]
šit χənti jasŋ-ət
az hanti szó-PL
'Azok/ezek hanti szavak.'

Topikismétlő funkciójában igei állítmányú mondatban sem kongruál, a topik az alábbi példában DU1 névmás (szintén nem tankönyvből származó példa) (28):

(28) Xomljak 2002: 18

min šit ij pŋŋəλ-n əλ-ə-amn!
1DU az egy oldal-LOC alszik-PRS-1DU
'Mi egymás mellé fekdjünk le!' (azaz: 'Ami minket illet, ...' – a folytatásban pedig: A kis mos' nő a kis por nővel együtt aludjon.)

Személyes névmás számbeli egyeztetésére ezzel szemben (topikismétlő, illetve tagoló szerepben, nonverbális állítmányú mondatban) – van adat (29):

(29) Sengepov – Nemysova 1989: 178

lūk-ət, kūtar-ət, pojtek-ət – aiw χot-ai woj-ət, [...]

siketfajd-PL nyírfajd-PL fogolymadár-PL 3PL ház-CAR állat-PL

'A siketfajdnak, a nyírfajdnak és a fogolynak nincs odúja, [...]'

[lit.: 'A siketfajd, a nyírfajd és a fogoly, ők háztalan állatok]'

A pronominalis elemek előfordulási gyakoriságában az egyes hanti tankönyvek anyaga jelentős különbségeket mutat. A megjelenő névmási elem maga sem csak egyféle lehet, és abban is vannak eltérések, hogy milyen mondat típusban fordul elő. Ez azonban nem esetlegesnek tűnik, hanem bizonyos tendenciákat mutat. Az alábbiakban a tankönyvekben potenciálisan¹² és ténylegesen előforduló elemek áttekintése következik azokkal a mondat típusokkal és mondatfajtaikkal összefüggésben, amelyekben előfordulnak.

Ami a lehetséges anyagi kölcsönzést illeti (*matter borrowing*), oroszról átvett elem (*əto*) egyetlenegyszer sem jelent meg a tankönyvek szövegében. A közelre mutató hanti névmás (*tām, tāmi*), amely jelentése alapján tükörfordítása lehetne az orosz *əto* szónak, kis számban fordul elő. A vizsgált szerepben egyértelműen a neutrális *šit* névmás jellemző a hanti szövegekre, felbukkanása sokszorosán felülmúlja a *tām* és a *tāmi* előfordulását.

A *tām, tāmi* az 1980-as évek előtt fordult elő, kis számban (összesen 11 esetben). Egyetlen példában az EQU mondatok tárgyalásakor gyakran említett mondat típusban (*A Vénusz az (az) Esthajnalcsillag; Cicero is Tully stb.*) is megtalálható, amelyben egyazon fogalom két különböző nyelvű megnevezésének azonosítása történik (Kádár 2011: 102), lásd az alábbi példamondatban az orosz és a neki megfelelő hanti szót (30):

(30) Xvataj-Muxa – Obatin – Aksarina 1958: 103

čital'naja – tāmi liŋət-ti χot.

olvasóterem ez olvas-PTCP.PRS ház

'A csitalnaja (az) olvasóterem.'

A fentitől eltekintve a *tāmi* PRED mondatokban szerepel, egyrészt halmozott alanyokkal (31), másrészt definíció jellegű, erősen didaktikus, bevésésre szánt mondatokkal (32) (33) (34). A személyekre vonatkozó PRED mondatok többnyire névmás nélkül állnak (35):

¹² A szókölcönzés elvi lehetőségét tekintetbe véve.

- (31) Lazarev – Aksarina – Sengepov 1988: 24¹³
kniġa, ŧaj-puġ, akań, laġəm, ruġka –
 könyv tea-edény rongybaba fejsze toll
tāmi ōt-ət (pōrməs-ət).
 ez tárgy-PL holmi-PL
 'A könyv, a teáskanna, a rongybaba, a fejsze és a toll (azok) tárgyak.'
- (32) Žulëv 1934: 57
wūrġi armija – tām mūġ lawəl-ti joġ-laŋw
 vörös hadsereg ez.ADJ 1PL őriz-PTCP.PRS emberek-PL<1PL
 'A vörös hadsereg (az) a mi védelmezőnk.'
- (33) Hvataj-Muha – Obatin – Aksarina 1958: 131
jiġk – tāmi jańšōt.
 víz ez(n) innivaló
 'A víz innivaló.'
- (34) Xvataj-Muxa – Obatin – Aksarina 1958: 133
mis – tāmi ġot woj.
 tehén ez ház állat
 'A tehén (az) háziállat.'
- (35) Žulëv 1934: 57
stalin – gruzin roġit-ti ġo pōġ.
 Sztálin grúz dolgozik-PTCP.PRS férfi fiú
 'Sztálin grúz munkásember fia.'

A (23) példában szereplő melléknévi *tām* máshol nem fordul elő. Nem is vehetjük biztosra, hogy a mondat grammatikus, mert a *tāmi* és a *šit*, tehát a vizsgált mondat-tani helyzetben jellemző névmások egyaránt főnéviek, és ilyen funkcióban valószínűbbek is a melléknévi névmásnál. Az 1934-es kiadvány nyelve ezt leszámítva is tartalmaz gyanús nyelvi jelenségeket, amelyekre máshonnan nincs példa. Mindezek alapján valószínű, hogy a *tām* ebben a szerepben korábban sem volt jellemző.

A közelre mutató (főnévi) *tāmi* névmás használata a 20. század végére visszaszorult. Elő-előfordul még többedszer kiadott vagy korábbi kiadásokból merítő tankönyvekben, a 21. században azonban már nem jellemző.

A *šit* névmási elem gyakorisága ezzel ellentétes tendenciát mutat: míg a 20. század nagyobb részében nem vagy alig fordult elő a vizsgált tankönyvekben, az 1980-as évek végén vagy azután kiadott olvasókönyvekben jóval gyakoribb. A fentebb említett Russzġajának az 1980-as évekig tartó munkássága idején a jelen vizsgálat tárgyát képező névszói elemek szinte nem is fordulnak elő a tanköny-

¹³ Átveszi szó szerint Sengepov (2007: 24).

vekben, sőt, az általa írt művekben egyáltalán nem. Nehéz megítélni, hogy a vizsgált mondatoknak az 1980-as évektől tapasztalható sűrűbbé válása kizárólag nyelvi változás következménye-e, vagy Russzkaja a kiadványokban komolyan érvényesítette saját elképzeléseit a nyelvhelyességről. Másrészt nehéz nem észrevenni, hogy a fiatalabb generációhoz tartozó Valentyina Nyikolajevna Szolovar tankönyvszerzőként például bátran használja ezt a szerkezetet, és grammatikai művében is említést tesz létezéséről.

A *šit* névmásról kategorikusan kijelenthető, hogy EQU mondatokban – ami az orosz minta másolását jelentené (*pattern borrowing*) – egyáltalán nem jellemző. A többi mondattípusra nézve tendencia rajzolódik ki. SPEC mondatokban néhány példában fordul csak elő (36) (37) (38), de ez a mondattípus is egyértelműen gyakoribb a névmási elem nélkül (39):

(36) Nemysova – Venijaminova 1982: 70

mŭŋ mŭw-ew wŏlaŋ pos – šit wŭrti flag.
1PL föld-1PL fontos jel az vörös zászló
'Hazánk fontos szimbóluma (az) a vörös zászló.'

(37) Moldanova 2002: 29

ŏwəs mŭw-ew met wŏlaŋ taś – šit wŭle-t.
északi föld-1PL SUPL fontos vagy az rénszarvas-PL
'Északi földünk legfontosabb kincse (az) a rénszarvas.'

(38) Solovar 2005: 3

ŋǎnti jaśŋ-ew-a met pŭl'aŋ rŏt jaśŋ –
hanti nyelv-1PL-LAT SUPL közeli.rokon rokon nyelv
šit wŏŋal' jaśŋ pa mǎd'ar mir jaśŋ.
az manysi nyelv és magyar nép nyelv
'Hanti nyelvünkhöz legközelebbi rokon nyelv (az) a manysi nyelv és
a magyar nép nyelve.'

(39) Ledkova – Seburowa 1983: 135

tŏrəm-n met jǎm ŏt – rod'ina.
világ-LOC SUPL jó dolog haza
'A legjobb dolog a világon a haza.'

A PRED mondatokban a *šit* nagyságrendekkel gyakoribb. Első előfordulása a vizsgált tankönyvekben 1958-ból való, és az 1980-as évektől lesz sűrűbb, de kötelezővé a tipikus PRED mondatokban sem válik. Az (40) (41)-hez hasonló példákban nem megjósolható, hogy van-e benne névmási elem, vö. (42):

(40) Nemysova 1988: 158

jerjomka – sit amp.
 jerjomka az kutya
 'Jerjomka (az) kutya.'

(41) Lazarev– Aksarina – Sengepov 1988: 47

sartinja – sit mañsi mir kqrt.
 Sartinja az manysi nép falu
 'S. (az) manysi falu.'¹⁴

(42) Sengepov 2007: 54

neft' – mos-ti *õt.*
 kóolaj szükséges.lenni-PTCP.PRS dolog
 'A kóolaj nélkülözhetetlen dolog.'

Felsorolások után, pontosabban halmozott alanyokat tartalmazó mondatban azonban gyakori, ami értelmezést megkönnyítő, tagoló szerepre utal (43) (44) (45). Névmási elem nélkül ilyen felépítésű mondatot új szövegekben nehéz találni (46):

(43) Xvataj-Muxa – Aksarina – Obatin 1973: 113

mis, łow, ka'i, amp – sit xot woj-ət.
 tehén ló macska kutya az ház állat-PL
 'A tehén, a ló, a macska, a kutya (az) háziállat.'

(44) Sengepov 2007: 22

kišik, kasəm, tek, wañsawət, paštar –
 Kisik Kazim Tegi Vanzevat Pastari
sit xanti mir wqł-ti kqrt-ət.
 az hanti nép él-PTCP.PRS falu-PL
 'Kisik, Kazim, Tegi, Vanzevat, Pastari, (azok) hantik által lakott falvak.'

(45) Sengepov 2008: 28

jasη-ət pōx, λqχəs, xot, mis – sit sušestvi'el'noj nem-ət.
 szó-PL fiú barát ház tehén az(neutr) főnévi név-PL
 'A fiú, barát, ház, tehén szavak főnevek.'

(46) Xvataj-Muxa – Obatina – Aksarina 1958: 95

dora daroniña, duña duškina pa daña d'imov λqχs-ət.
 D. D. D. D. és D. D. barát-PL
 'Dora Doronyina, Dunja Duskina, és Danja Gyimov barátok.'

¹⁴ A szöveggörnyezet sem magyarázza, azaz nem lehet szembeállításként értelmezni, nem volt előtte/utána szó manysi vagy komi faluról. Helyesírást gyakoroltató mondatsor része.

Jelentéstani szempontból további csoportokat képviselnek azok a mondatok, amelyek alanya elvont főnév vagy fogalom. Ilyenek először is az egyszerűen megfogalmazott, emblematikus bölcsességek és közmondások (47) (48) (49):

(47) Ledkova – Seburova 1983: 141

mir λοχəpsi – šit wολəps-ew zakon.
 nép barátság az élet-1PL törvény
 'A népek barátsága (az) életünk törvénye.'

(48) Nemysova 2007: 88

moňš – šit mir nōmas.
 mese az nép emlékezet
 'A mese (az) a nép emlékezete.'

(49) Sengepov 2007: 55

wənt – šit wōsti sorňi.
 erdő az zöld arany
 'Az erdő (az) zöld arany.'

Másrészt ide tartozik a generikus mondat. Az az altípusa, amelyben az alany a csoport tipikus tagja, érthetően sűrűn jelenik meg tankönyvi szövegekben. Ezek szintén gyakran tartalmaznak *šit* névmást (50) (51) (52) (53), vö. továbbá (54) [= (14)].

(50) Sengepov – Nemysova 1989: 236

nōwi λow – šit met tinəη mojləpsa.
 fehér ló az nagyon drága ajándék
 'A fehér ló (az) nagyon drága ajándék.'

(51) Sengepov 2007: 18

amp – šit χānneχə λοχəs.
 kutya az ember barát
 'A kutya (az) az ember barátja.'

(52) Solovar 2009: 197

karəš šit tōχləη wəj.
 sas az szárnyas állat
 'A sas (az) madár.'

(53) Solovar 2009: 196

wōrŋa šit wənt wəj.
 varjú az erdei állat
 'A varjú (az) erdei madár (tkp. állat).'

(54) Solovar 2009: 196

Arbōs – šit mŭw oχtijən enəm-ti wɔn
 dinnye az föld -on nő-PTCP.PRS nagy
wońš-əm-õt.

gyűjt-PTCP.PST-dolog

'A dinnye az (egy) földön növő nagy bogyó [lit.: gyűjtött dolog].'

Harmadrészt ide tartoznak a meghatározások. A definíció mint mondatfajta a 2000-es évek tankönyveiben általánossá vált: például a nyelvtani kategóriákat a jellemzően ilyen formában magyarázzák el (55) (56) (57):

(55) Obatina – Prokina 1995: 17

omońim-ət – šit i šir-a χāńš-ti top
 homonima-PL az egy mód-LAT ír-PTCP-PRS csak
ar šir õt aasə-ti jasŋ-ət.

sok féle dolog jelent-PTCP-PRS szó-PL

'A homonimák (az/ok/) egyféleképpen írandó, de különböző dolgokat jelentő szavak.'

(56) Solovar 2001: 42

akań – šit χānti ewije jōnt-ti jōntət.
 rongybaba az hanti kislány játszik-PTCP.PRS játék

'A rongybaba (az) olyan játék, amivel a hanti kislányok játszanak

[lit.: A rongybaba (az) hanti kislány játészó játék]'

(57) Moldanova 2002: 26

poslelog-ət χānti jasŋ-ən – šit sušestvitel'noj-ət
 névutó-PL hanti nyelv-LOC az főnév-PL

jŭpijn aol'-ti jasŋ-ət.

után áll-PTCP.PRS szó-PL

'A névutók (az/ok/) a hanti nyelvben a főnevek után álló szavak.'

Ami a *šit* névmást tartalmazó hanti mondatokban közös lehet, az az a szándék, hogy nyomatékosít adjon a két főnévi kifejezés egymáshoz rendelésének, vagyis egy olyan interpretációnak, hogy 'X nem más, mint Y.' Ez didaktikus jelleget is kölcsönöz a mondatnak, felhívja a figyelmet a megjegyzendő tartalomra. Ez a nyomatékosítás összeegyeztethető több mondatfajtaival. Ez a szerkezet valójában meg jellemzően az alanyként elvont főnevet tartalmazó mondatokban, a generikus mondatokban és a definíciókban.

Mindemellett arra is vannak példák, hogy a tárgyalt pronominalis elemnek a topik és a predikátum elhatárolásában van szerepe. Erre utal az, hogy felsorolásban gyakori, és legtöbbször a halmozott alanyokat követve áll a pronominalis elem. Ez egyaránt igaz a ma használatos *šit* és a korábban jellemző *tāmi* alakra is.

7. Összefoglalás

A fentiekben arra tettem kísérletet, hogy a hanti nonverbális állítmányú mondatokban egyre gyakoribbá váló *šit* névmás funkcióját megállapítsam; azzal a céllal, hogy az esetleges orosz hatásra következtetni lehessen – vagy azt ki lehessen zárni.

A két nyelvben tapasztalható mai állapot hasonlóságokat és különbségeket is mutat. Az oroszban, annak megfelelően, amit Benveniste felvázolt, az *èto* az EQU mondattípusban kötelező elem, míg a PRED-ban nem jellemző. Ezzel szemben a hantiban éppen a PRED mondatokban gyakori, a többire pedig kevésbé vagy egyáltalán nem jellemző. Az oroszról tehát kimondható, hogy van olyan mondattípus, ahol kötelező, a hantiban ezzel szemben sehol sem az.

További különbség, hogy az oroszban a PROX *èto* 'ez' jelentésű névmás használatos a vizsgált mondattani helyzetben, míg a hantiban egy korábbi állapot megszűnni látszik, és már nem a PROX *tāmi*, amely tükörfordítás útján is létrejöhetett, hanem a NEUTR *šit* található a szóbanforgó funkcióban. Ez összhangban van azzal, hogy a hantiban a NEUTR névmás az, amelynek kialakultak más mondattani funkciói is, például az alárendelő összetett mondatokban utalószói szerepet is betölthet. Ez is amellet szól, hogy a hantiban belső fejleménnyel állunk szemben.

Vannak azonban hasonlóságok, egyezések is. Ahogyan az orosz *èto*-val kapcsolatban sincs egyetértés a szakirodalomban, úgy a hanti *šit* elemről sem könnyű eldönteni, hogy kopulának tekintendő-e. A *šit* nem kongruál az alannal, de az egyeztetés hiánya más funkcióiban is ugyanilyen jellemző.

További hasonlóság, hogy az orosz és a hanti definíciós mondatokban a névmásnak nem pusztán a topikot és a predikátumot elhatároló, a mondat szerkezetét információs szempontból tagoló szerepe van – ez a hantiban a halmozott alanyok, illetve predikátumok esetén szembeötlő, és mára általánosnak mondható –, hanem a topikot és a predikátumot egymáshoz kapcsoló funkciója is lehet, vagyis az azonosítás műveletét hangsúlyozza (prototipikus azonosító funkció). A példák alapján a *šit* definíciós mondatokban sem vált még kötelezővé.

A valószínűsített kontaktushatást, amelyet a *tāmi* esetében tükörfordításnak, a *šit* esetében közvetettebb mintamásolásnak tarthatunk, összevethetjük a hanti írásbeliség történetével. A hanti nyelvnek a 20. első felétől korábban ismeretlen igényeknek kellett megfelelnie. A kommunikáció többé nem informális stílusú, személyes jelenlétben alapuló beszélgetést jelentett, az írásbeliség új műfajokat és mondattípusokat hívott életre. Az erőfeszítések a 20. század közepe táján absztrakt fogalmakat és viszonyokat kifejezni tudó hanti írott nyelv(ek) – tulajdonképpen nyelvjárások – létrehozására irányultak. Ezzel teljesen egybecseng, hogy az orosz *èto* kölcsönzésére nem található példa. Az is összhangban van azonban a hanti írásbeliség kialakulásáról tudottakkal, hogy a nyelvtervező folyamat során, pontosabban az oroszból történő fordítás korszakában az orosz minta szándékos vagy akaratlan másolása, más terminológiával tükörfordítás eredményezte az oroszban használatos névmás hanti megfelelőjének (*tāmi*) jelenlétét a nominális állítmányú mondatokban. Ezt a 20. század végére felváltotta

a *ít* névmás, amely más grammatikai funkciókban is megjelenik. Így tehát a mai kép a domináns többségi nyelv hatásának és belső fejlődési folyamatoknak a kombinálódásával jött létre, amely folyamatokat kapcsolni lehet a hanti tankönyvírás, nyelvtervezés, illetve szovjet kultúrpolitika egyes szakaszaihoz. Végezetül másféle nyelven kívüli tényezőkkel is számolhatunk: amennyiben az írásbeliséget újonnan kialakító és gyakorló nyelvnek nincs széles értelmiségi bázisa, akkor a kiadványok nyelve esetenként egy-egy vezéregyéniség nyelvi ízlését tükrözheti, azaz nem biztos, hogy tükrözi a nyelvi változások állását a beszélt nyelvben.

Rövidítésjegyzék

1	első személy
2	második személy
3	harmadik személy
ACC	akkuzatívusz
ADJ	melléknév(i)
DU	kettes szám
CAR	fosztóképző
DIST	távolra mutató névmás
EQU	ekvatív
LOC	lokatívusz
LAT	latívusz
M	hímnem
N	semlegesnem
NEUTR	semleges mutató névmás
NOM	nominatívusz
PASS	passzív
PL	többes szám
PRED	predikatív
PROX	közelre mutató névmás
PRS	jelen
PRT	partikula
PST	múlt
PTCP	melléknévi igenév
SG	egyes szám
SPEC	specifikációs
SUPL	felsőfok

A tankönyvek jegyzéke

- Lazarev, G. I. – Aksarina, N. M. – Sengepov, A. M. 1988. *Xantyjskij jazyk*. Prosveščeniye. Leningrad.
- Lazarev, G. I. – Aksarina, N. M. – Sengepov, A. M. 1979 *Xanty jasyň*. Prosveščeniye. Leningrad.

- Ledkova, T. G. – Seburowa, T. S. 1983. *Tutyje*. Prosveščeniye. Leningrad.
- Moldanova, S. P. 2002. *Xantyjskij jazyk*. Prosveščeniye. Sankt-Peterburg.
- Němisova, E. A. – Veniaminova, S. S. 1982: *Bukvar' dlja podgotovitel'nogo klassa*. Prosveščeniye. Leningrad.
- Němysova, E. A. 2007. *Bukvar' na xantyjskom jazyke*. Prosveščeniye. Sankt-Peterburg.
- Obatina, G. A. – Prokina, T. Ja. 1995. *Xanty jasyň 5*. Prosveščeniye. Sankt-Peterburg.
- Russkaja, Ju. N. 1961. *Samoučitel' xantyjskogo jazyka*. Učpedgiz. Leningrad.
- Russkaja, Ju. N. 1973. *Xanty jasyň*. Učpedgiz. Leningrad.
- Russkaja, Ju. N. 1982. *Xantyjskij jazyk*. Prosveščeniye. Leningrad.
- Sengepov, A. M. 2007. *Xanty jasyň*. Prosveščeniye. Sankt-Peterburg.
- Sengepov, A. M. 2008. *Xantyjskij jazyk (kazymskij dialekt)*. Prosveščeniye. Sankt-Peterburg.
- Solovar, V. N. 2001. *Xanty jasyň*. Sankt-Peterburg. Prosveščeniye.
- Solovar, V. N. 2005. *Xantyjskij jazyk (kazymskij dialekt)*. Prosveščeniye. Sankt-Peterburg.
- Xvataj-Muxa, K. F. – Aksarina, N. M. – Obatina, G. A. 1973. *Bukvar'*. Prosveščeniye. Leningrad.
- Xvataj-Muxa, K. F. – Obatin, A. M. – Aksarina, N. M. 1958. *Bukvar'*. Gosudarstvennoe Učebno-pedagogičeskoe Izdatel'stvo ministerstva prosveščeniya RSFSR, Leningradskoe Otdelenie. Leningrad.
- Žulěv, P. N. 1934. *Luňť knifja*. Učpedgiz. Leningrad.

Hivatkozások

- Babajtseva, V. V. 2012. *Russkij jazyk. Teorija, 5–9*. Drofa. Moszkva.
- Bakker, Dik – Hekking, Ewald 2012. Clause Combining in Otomi Before and After Contact with Spanish. *Linguistic Discovery* 10/1: 42–61.
- Carlson, Greg N. 1982. Generic Terms and Generic Sentences. *Journal of Philosophical Logic*. 11/ 2 145–181.
- Declerck, Renaat 1988. *Studies on Copular Sentences, Clefts and Pseudo-clefts*. Leuven University Press/Foris. Leuven.
- den Dikken, Marcel 2001. Specificational copular sentences and pseudoclefts. A case study. In: Martin Everaert – Henk van Riemsdijk (eds): *The Syntax Companion*. 3/2001. Blackwell. Oxford.
- Eid, Mushira 1983. The Copula Function of Pronouns. *Lingua* 59: 197–207.
- Grenoble, Lenore 1998. *Deixis and Information Packaging in Russian Discourse*. John Benjamins. Amsterdam.
- Heine, Berndt – Kuteva, Tanya 2004. *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge University Press. Cambridge.

- Higgins, Roger Francis 1979. *The Pseudo-cleft Construction in English*. Garland. New York.
- Honti, László 1984. *Chrestomathia Ostiacica*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kádár Edit 2011. *A kopula és a nominális mondatok a magyarban*. Nyelv-tudományi értekezések 161. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kádár Edit 2002. A relatív állítások és az ún. témaismétlő névmások. In: Andor József – Benkes Zsuzsa – Bókay Antal (szerk.): *Szöveg az egész világ*. Petőfi S. János 70. születésnapjára. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 302–312.
- Kagan, Olga 2015. Predicate Nominal Sentences with the Hebrew *ze* and its Russian Counterpart *eto*. *Journal of Jewish Languages*, Volume 3, Issue 1–2: 38–50.
- Kaksin, A. D. 2010. *Kazymiskij dialekt hantyszkogo jazyka*. Obsko-ugorskij Institut. Xanty-Mansijsk.
- Keizer, M. Evelien 1990. A typology of copular sentences. *Linguistics* 28: 1047–1060.
- Keizer, M. Evelien 1991. A typology of copular sentences: response to Declerck. *Linguistics* 29: 537–542.
- Lee, Chungmin 1994. *What are generic sentences about?*
<https://pdfs.semanticscholar.org/3035/24931a3dcce39cec38a08748f15e2d273e16.pdf> (Letöltés: 2018. 11. 05.).
- Leslie, Sarah-Jane 2016. Generic Generalizations. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/entries/generics/> (Letöltés: 2018. 11. 06.).
- Markman, Vita G. 2008. Pronominal Copula Constructions Are What? Reduced Specificational Pseudo-Clefts! In: Chang, Charles B. – Haynie, Hannah J. (eds): *Proceedings of the 26th West Coast Conference on Formal Linguistics*. Cascadilla Proceedings Project. Somerville, MA.
- Mikkelsen, Line 2004. What’s special about specificational clauses?
http://linguistics.berkeley.edu/~mikkelsen/talks/SLUGS_04_ho.pdf
 (Letöltés: 2019. április 15.).
- Mikkelsen, Line 2005. *Copular Clauses. Specification, Predication and Equation*. Benjamins. Amsterdam.
- Mikkelsen, Line. 2011. Copular clauses. In: Claudia Maienborn – Klaus von Heusinger – Paul Portner (eds): *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning*, Volume 2, 1805–1829. Mouton de Gruyter. Berlin.
- Nëmysova, E. A. 1988. *Xantyszkij jazyk*. Prosveščeniye. Leningrad.
- Partee, Barbara H. 2010. Specificational and copular sentences in Russian and English. In: Atle Grønn – Irena Marijanovic (eds), *Russian in Contrast*. *Oslo Studies in Language* 2(1), University of Oslo. Oslo. 25–49.
- Pasch, Helma 2012. From anaphoric pronoun to copula in Zande. In: Brenzinger M. – A. M. Fehn (eds): *Proceedings, 6th World Congress of African Linguistics, Cologne, 2009*. Köppe. Cologne.
- Pelletier, Francis Jeffrey 2010. Generics: A Philosophical Introduction. In: Pelletier, Francis Jeffrey (eds): *Kinds, Things, and Stuff: Mass Terms and Generics*. Oxford University Press. Oxford – New York.

- Përyškin, A. V. 2014. *Fizika, 8 klass*. <https://www.litres.ru/a-v-peryshkin/fizika-8-klass/>
- PEREPIS 2010 = Всероссийской переписи населения 2010 года. http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itogi1612.htm (Letöltés: 2018. 9. 30.).
- Pustet, Regina 2003. *Copulas – Universals in the Categorization of the Lexicon*. Oxford University Press. Oxford.
- Rédei, Károly 1968. *Nord-ostjakische Texte (Kazym-Dialekt) mit Skizze und Glossar*. Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen.
- Roy, Isabelle A. 2013. *Non-verbal predication. Copular sentences at the syntax-semantics Interface*. Oxford University Press. Oxford.
- Sakel, Jeanette 2007. Types of loan: Matter and pattern. In: Matras, Yaron – Jeanette Sakel (eds): *Grammatical borrowing in cross-linguistic perspective*. Mouton de Gruyter. Berlin. 15–29.
- Schmidt Éva 1991. Julia Nyikolajevna Russzkaja 1917–1986. *Nyelvtudományi Közlemények* 92: 203.
- Schmidt Éva 2006. A nyelvfejlődés és nyelvújítás tükröződése a közép-obi és a kazimi osztják irodalmi nyelvben. In Sipos Mária (szerk.): *Nyelv, nyelv-járás, írásbeliség, irodalom*. Schmidt Éva Könyvtár 2. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest.
- Solovar, V. N. 2009. *Paradigma prostogo predloženiya v xantyjskom jazyke*. Ljubava. Novosibirsk.
- van Gelderen, Elly 2015. The Copula Cycle. *Lingue e Linguaggio* XIV/2: 287–301.
- Xomljak, L. R. 2002. *Arem-moňšem jel ki manl... Jesli moja skazka-pesnja dal'se idët...* Grupp Poligrafist. Xanty-Mansijsk.

Sipos Mária
MTA Nyelvtudományi Intézet
sipos.maria@nytud.mta.hu